ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XV/XVI, 3 SECTIO H 1981/82

Zakład Ekonomii Politycznej
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Henryk MAMCARZ

Determinanty wyboru oraz realizacji strategii intensywnego rozwoju przemysłu w Niemieckiej Republice Demokratycznej

Факторы выбора и стратегии интенсивного промышленного развития ГДР

Determinants of the Selection and Realization of the Strategy of Intensive Industrial Development in German Democratic Republic

W 1979 roku NRD obchodziła 30-lecie swego powstania. Kraj ten należy do czołówki rozwiniętych gospodarczo państw świata: w jego gospodarce istotną rolę odgrywa przemysł. Udział przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego przekroczył w latach pięćdziesiątych granicę 50%, a w r. 1978 wyniósł już 60,4%. Przemysł NRD posiada równocześnie stosunkowo nowoczesną strukturę; łączny udział nowoczesnych gałęzi, tj. przemysłu chemicznego, budowy maszyn i pojazdów oraz elektrotechnicznego i elektronicznego, w produkcji przemysłowej ogółem, zbliżający się w ostatnich latach do poziomu 50%, należał do najwyższych wśród krajów socjalistycznych.[1]

W rozwoju przemysłu NRD — podobnie jak i całej gospodarki — ze względu na główne kierunki, cechy i charakter dokonujących się zmian oraz zgodnie z powszechnie przyjętą w literaturze ekonomicznej periodyzacją rozwoju krajów RWPG — możemy wyróżnić dwa podstawowe jego etapy i odpowiadające im typy strategii: etap pierwszy z właściwą dla niego strategią ekstensywnego rozwoju oraz etap drugi, któremu odpowiada strategia intensywnego rozwoju. Używając określeń J. Pajestki, odnoszących się do etapów rozwoju gospodarczego Polski, a dających się zastosować z pewnymi modyfikacjami do gospodarki poszczególnych kra-

[1] Dane zawarte w niniejszym artykule zaczerpnięto z roczników statystycznych NRD.

jów socjalistycznych o innym poziomie startu niż Polska, w tym także i do przemysłu NRD, etap pierwszy, obejmujący lata pięćdziesiąte i początek lat sześćdziesiątych, można by określić jako strategię początkowego przyspieszenia rozwoju oraz kontynuacji przy wyczerpywaniu się czynników ekstensywnych (strategia ekstensywnego rozwoju — H. M.), a następujący po nim etap drugi jako strategię rozwoju intensywnego i bardziej selektywnego.[2] Między wymienionymi dwoma podstawowymi typami strategii rozwojowej występował oczywiście określony typ strategii mieszanej, charakteryzujący się licznymi wariantami przebiegu zjawisk i procesów o różnym stopniu natężenia cech właściwych dla obu typów podstawowych. Strategia intensywnego rozwoju — ze względu na specyficzne warunki — rozpoczęła się jednak w NRD nieco wcześniej niż w pozostałych krajach socjalistycznych, w których przypada ona dopiero na przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Rozwój przemysłu w NRD, co stanowi właśnie jego specyfikę, dokonywał się w trudnych warunkach, będących głównie konsekwencją drugiej wojny światowej, podziału Niemiec na dwa odrębne państwa oraz późniejszej sytuacji politycznej, wynikającej z faktu istnienia obok siebie dwóch państw niemieckich. Kraj ten znajdował się w „katastrofalnej" sytuacji demograficznej, wyrażającej się absolutnym spadkiem liczby ludności, zdeformowaniem jej struktury według płci i wieku, oraz odczuwał deficyt podstawowych surowców i materiałów. NRD otrzymała ponadto wewnętrznie sprzeczną i niekomplementarną strukturę przemysłu, która była wynikiem sztucznego podziału uprzednio jednolitego organizmu gospodarczego. Znalazło to swój wyraz z jednej strony w dysproporcjach w rozwoju przemysłu środków produkcji i przemysłu środków konsumpcji na niekorzyść tego pierwszego, a z drugiej strony w braku — jak już podkreślaliśmy — podstawowej bazy surowcowej dla relatywnie dobrze rozwiniętego przemysłu przetwórczego. NRD musiała dokonać również zerwania tradycyjnych związków ekonomicznych swojej gospodarki z zachodnimi częściami byłej Rzeszy i nawiązać nowe kontakty, w których naturalnymi, liczącymi się partnerami Republiki stały się europejskie kraje socjalistyczne. Złożoność problemów, które należało w związku z tym rozwiązać, wynikła z faktu, że w okresie międzywojennym przemysł, a także cała gospodarka obecnego obszaru NRD, charakteryzowały się silnymi związkami z państwami kapitalistycznymi oraz, głównie poprzez handel wewnątrzniemiecki, z zachodnimi częściami Niemiec. Wpływ sytuacji politycznej uwidaczniał się ponadto w tym, że rozwój przemysłu dokonywał się w warunkach relatywnie dużego nasy-

---

[2] Por. J. Pajestka: *Niektóre problemy strategii rozwoju ekonomicznego Polski Ludowej*, „Nowe Drogi", 1969, nr 7, s. 20.

cenia rynku. Konsekwencje działania powyższych czynników rozciągały się na cały dotychczasowy okres rozwoju przemysłu na obszarze współczesnej NRD; dotyczyły one, chociaż z różnym natężeniem, interesującego nas tu etapu realizacji strategii intensywnego rozwoju.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wystąpiły w NRD pewne obiektywne czynniki, które spowodowały zmiany w istniejącej dotychczas strategii ekstensywnego rozwoju i przystąpienie do realizacji strategii intensywnego rozwoju. Wyczerpały się przede wszystkim możliwości dalszego aktywizowania ekstensywnych czynników wzrostu, tj. zatrudnienia oraz inwestycji, a tym samym zaczęły zanikać korzyści, jakie odnosił przemysł z realizacji dotychczasowej strategii. W przemyśle NRD na skutek napływu ludności przesiedleńczej, wzrostu aktywizacji zawodowej kobiet oraz występowania pewnych rezerw siły roboczej w rolnictwie można było tylko w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych posłużyć się ilościowym zwiększeniem zatrudnienia jako czynnikiem wzrostu gospodarczego. [3] Ponadto inwestycje w przemyśle, zwłaszcza w jego kapitałochłonnych gałęziach (przemysł energii i paliw, przemysł metalurgiczny, przemysł chemiczny), powodowały ciągły wzrost stopy akumulacji, który odbijał się ujemnie na bieżącym tempie wzrostu konsumpcji społecznej. Do zahamowania wzrostu stopy życiowej społeczeństwa NRD nie można było natomiast dopuścić przede wszystkim z powodów politycznych, co ograniczało możliwości inwestowania.

Konieczność przejścia do nowej strategii wynikała ponadto z wielu innych negatywnych zjawisk. Rozwój przemysłu, oparty na czynnikach ekstensywnych, stawał się bowiem coraz mniej efektywny, co wyrażało się we wzroście kapitałochłonności i materiałochłonności produkcji oraz w wystąpieniu spadkowej tendencji tempa wzrostu. Te ujemne cechy rozwoju wynikały jednocześnie stąd, że NRD, dysponując wprawdzie w momencie startu — w odróżnieniu od pozostałych krajów socjalistycznych — poważnym potencjałem przemysłowym, musiała jednak dokonywać olbrzymich nakładów inwestycyjnych w wybitnie kapitałochłonnych gałęziach przemysłu w celu zapewnienia prawidłowych relacji międzygałęziowych. W przemyśle — w efekcie realizowanej polityki autarkii gospodarczej — wystąpiło również zjawisko nadmiernej rozbudowy struktury asortymentowej produkcji, zwłaszcza przemysłu maszynowego [4], ograniczające specjalizację i skalę produkcji. Autarkia gospodarcza,

[3] Por. W. F. Stolper: *The Structure of the East German Economy*, Cambridge, Massachusetts 1960, s. 33.

[4] W. Jurek: *Przemiany w gałęziowej i wewnątrzgałęziowej strukturze przemysłu Niemieckiej Republiki Demokratycznej* [w:] *Wpływ przemian w strukturze gałęziowej i przestrzennej na wzrost gospodarczy* (Materiały na konferencję naukową), cz. I, Łódź 1974, s. 308.

która uniemożliwiała konfrontację produkcji krajowej z wyrobami zagranicznymi, oraz istniejący w latach pięćdziesiątych rynek producenta, a w zasadzie rynek reglamentowany, spowodowały, że na dalszy plan odsunięty został problem jakości produkcji, ponieważ w sytuacji „ssania" nie było kłopotów z jej zbytem. U podstaw wymienionych wyżej negatywnych następstw realizacji strategii ekstensywnego rozwoju leżały w dużej mierze coraz dotkliwiej odczuwane straty gospodarcze z powodu niezabezpieczenia granicy państwowej z Berlinem Zachodnim. Wynikały one z nielegalnego werbunku siły roboczej przez kapitał zachodnioniemiecki, organizowania spekulacyjnych transakcji pieniężnych, nielegalnego handlu, szpiegostwa, dywersji gospodarczej oraz z wielu innych form walki, jaką RFN prowadziła wówczas z NRD. [5]

Kontynuacja dotychczasowej strategii rozwoju przemysłu była również niewskazana ze względu na zmiany w charakterze rynku zarówno wewnętrznego, jak i zagranicznego. Na wewnętrznym rynku konsumpcyjnym pod wpływem wzrostu dochodów ludności dokonywały się bowiem istotne przesunięcia w wewnętrznej strukturze popytu na rzecz wzrostu zapotrzebowania na dobra wyższego rzędu. Równocześnie przemysł NRD wkraczał coraz bardziej na wymagający pod względem jakości i nowoczesności produkcji rynek zagraniczny. Czynniki te zmuszały do wysunięcia na pierwszy plan problemu jakości wyrobów, dokonania gruntownych zmian w branżowo-asortymentowej strukturze produkcji oraz zwrócenia baczniejszej uwagi na zagadnienie specjalizacji i kooperacji produkcji. [6]

Wszystkie omówione wyżej czynniki — będące zarówno konsekwencją założeń strategii ekstensywnego rozwoju, jak i wynikające z istnienia warunków obiektywnych — powodowały, że dalsza kontynuacja dotychczasowej strategii byłaby albo niemożliwa, albo mało efektywna. Niezależnie od czynników, które wymuszały niemalże konieczność zmiany tej strategii, w przemyśle NRD powstały również warunki sprzyjające przejściu do strategii intensywnego rozwoju, takie jak: wzrost potencjału czynnika kapitałowego, znaczne złagodzenie podstawowych dysproporcji, wzrost liczebny wysoko kwalifikowanej siły roboczej. Realizacja strategii intensywnego rozwoju — w odróżnieniu od strategii poprzedniej — mogła się odbywać ponadto w dużej mierze w izolacji od wpływu czynników politycznych. Niezwykle ważnym, a można zaryzykować, że wręcz zwrotnym momentem w rozwoju gospodarki NRD było zamknięcie w 1961 r. granicy państwowej z Berlinem Zachodnim. Stworzono dzięki temu do-

---

[5] W. Jurek: *Przemiany strukturalne w gospodarce Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, UAM, Poznań 1974, s. 185—186.

[6] *Planung der Volkswirtschaft in der DDR*, red. H. Steeger Verl. „Die Wirtschaft", Berlin 1970, s. 24.

godniejszy klimat do skoncentrowania się na problemach gospodarczych, co oddziaływało równocześnie stabilizująco na rozwój przemysłu.

Wysiłki na rzecz przestawienia gospodarki i przemysłu na tory intensywnego rozwoju czynione były w NRD już w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych. Podjęta wtedy próba intensyfikacji procesów rozwoju przypadła na stosunkowo trudny okres, zwłaszcza niesprzyjającej sytuacji w zakresie czynników wzrostu. Występujące ostro zjawisko niekorzystnego kształtowania się bilansu siły roboczej i ograniczenie możliwości inwestowania spowodowały, że strategia rozwoju przemysłu w początkach lat sześćdziesiątych nie była związana ze wzrostem zatrudnienia oraz inwestycji. Tempo wzrostu zatrudnienia, które w poprzednim okresie utrzymywało się na niewielkim poziomie, spadło obecnie do zera, przyjmując w r. 1962 nawet wartość ujemną. W tej sytuacji niektóre gałęzie przemysłu zaczęły odczuwać poważny deficyt rąk do pracy, zmuszający do dokonania pewnej racjonalizacji struktury zatrudnienia poprzez przesunięcie siły roboczej do gałęzi nowoczesnych. W rezultacie łączny udział zatrudnionych w tych gałęziach (przemysł chemiczny, budowy maszyn i pojazdów oraz elektrotechniczny i elektroniczny) w ogólnym zatrudnieniu w przemyśle zwiększył się z 46,1% w r. 1960 do 48,2% w r. 1965. Ta racjonalizacja struktury zatrudnienia była związana ponadto ze wzrostem kwalifikacji zatrudnionych w przemyśle. Zahamowanie tempa inwestowania było z kolei tak znaczne, że w r. 1961 wystąpił absolutny spadek sumy nakładów inwestycyjnych w przemyśle. W efekcie wytworzyła się sytuacja, że nie dokonywano nawet reprodukcji prostej środków trwałych. Jeżeli w przemyśle na początku lat sześćdziesiątych reprodukcja prosta wymagała rocznego odtworzenia zasobu środków trwałych w wysokości 2,3%, to faktycznie odtwarzano tylko 0,7%.[7] Pomimo deficytu siły roboczej realizowano jednak nadal inwestycje o charakterze ekstensywnym, tworząc w ten sposób za dużo nowych miejsc pracy w stosunku do ilości siły roboczej pozyskanej w efekcie modernizacji starych zakładów. Fakt ten spowodował, że możliwości eksploatowania oddanych do użytku obiektów były ograniczone. Doprowadziło to w rezultacie do powstania sytuacji, w której z powodu braku siły roboczej stopień wykorzystania istniejących miejsc pracy nie przekraczał 50%.[8] Było to zjawisko nie znane na taką skalę w żadnym z krajów socjalistycznych.

Strategia rozwoju przemysłu w początkach lat sześćdziesiątych w zakresie zmian struktury produkcji była nadal kontynuacją kierunków roz-

---

[7] H. Arnold, H. Borchert, A. Lange, J. Schmidt: *Die wissenschaftlich — technische Revolution in der Industrie*, Verl. „Die Wirtschaft", Berlin 1967, s. 97.

[8] J. Kleer: *Przez sześć krajów*, PWE, Warszawa 1967, s. 106.

woju wytyczonych poprzednio. Przemysł odczuwał bowiem nadal deficyt podstawowych surowców, będących zwłaszcza produktami przemysłu energii i paliw, metalurgicznego, a także niektórych branż przemysłu chemicznego. Sytuacja taka powodowała znaczne trudności w zaopatrzeniu materiałowym, stąd też głównym akcentem strategii było dążenie do rozwoju bazy paliwowo-energetycznej i surowcowej. Preferowanie zadań z tego zakresu znalazło swój wyraz w podziale funduszu inwestycyjnego przeznaczonego na rozwój przemysłu; łączny udział gałęzi produkujących surowce oraz półfabrykaty wyjściowe, tj. przemysłu energii i paliw, metalurgicznego oraz przemysłu chemicznego, w którym przeważały branże o niskim stopniu przetwórstwa, w ogólnych nakładach inwestycyjnych oscylował w pięcioleciu 1961—1965 wokół poziomu ok. 60%. Niezwykle wysoki wysiłek inwestycyjny w tych gałęziach wynikał z konieczności pokrycia rosnącego zapotrzebowania przemysłu przetwórczego na energię, surowce i półfabrykaty. Nowym akcentem strategii rozwoju pierwszej połowy lat sześćdziesiątych było zwiększenie inwestycji w przemysłach: maszyn i pojazdów, elektrotechnicznym i elektronicznym oraz spożywczym. Wiązało się to — w warunkach konieczności rozbudowy bazy paliwowo-energetycznej i surowcowej — z dążeniem do unowocześnienia gałęziowej struktury produkcji i poprawy zaopatrzenia rynku w celu przeciwdziałania odpływowi ludności do RFN. Istotnym symptomem intensywności zmian struktury produkcji w przemysłach wytwarzających podstawowe surowce była natomiast poprawa bazy paliwowo-energetycznej i surowcowej w przemyśle energii i paliw oraz chemicznym, dzięki zwiększeniu w niej — w związku z rosnącym importem ropy naftowej z ZSRR — udziału surowców płynnych i gazowych, a także wysoka dynamika wzrostu produkcji branż będących nośnikami postępu technicznego, tj. włókien chemicznych i tworzyw sztucznych w przemyśle chemicznym oraz wyrobów tzw. drugiego stopnia przetworzenia w przemyśle metalurgicznym. W wymienionych gałęziach — po zaspokojeniu występującego poprzednio „głodu" ilościowego — dokonywały się zatem istotne zmiany w strukturze branżowo-asortymentowej. Była to normalna kolej rzeczy, gdyż nowoczesne gałęzie przemysłu przetwórczego rodziły zapotrzebowanie na surowce i materiały o specyficznych właściwościach.

Z przedstawionych rozważań wynika, że w początkach lat sześćdziesiątych dokonano w przemyśle racjonalizacji w gospodarowaniu czynnikiem ludzkim. W zakresie działalności inwestycyjnej realizowana strategia brała jednak za podstawę wzrost ekstensywny, pomimo braku ku temu niezbędnych podstaw. Charakter zmian strukturalnych wpływał ponadto ujemnie na kształtowanie się kapitałochłonności, materiałochłonności i pracochłonności produkcji, a dalsze inwestycyjne preferowanie gałęzi

i branż tworzących podstawową bazę paliwowo-energetyczną oraz surowcową mogło grozić zahamowaniem rozwoju gałęzi przemysłu przetwórczego, a zwłaszcza branż wytwarzających bezpośrednio na rynek indywidualnego odbiorcy. Równocześnie występujące nadal na zasadzie inercji zjawisko ekonomicznie nieuzasadnionego uniwersalizmu produkcji powodowało, że wiele wytwarzanych przez przemysł wyrobów, nie odpowiadało zarówno wymogom postępu technicznego, jak i rozszerzającego się rynku. Wymienione czynniki oraz dodatkowo dotkliwe straty gospodarcze, będące jeszcze spuścizną okresu nie zabezpieczonej granicy odbijały się ujemnie na efektywności gospodarowania i spowodowały wystąpienie spadkowej tendencji tempa wzrostu produkcji. Wszystko to rodziło potrzebę dokonania pewnej modyfikacji realizowanej strategii poprzez zwrócenie większej uwagi na słabe punkty w dotychczasowym rozwoju. Sprostanie wymienionym trudnościom stało się podstawowym zadaniem strategii drugiej połowy lat sześćdziesiątych.

Dla osiągnięcia wysokiej dynamiki wzrostu produkcji, podobnie jak poprzednio, nie można się było posłużyć wzrostem zatrudnienia. Przemysł mógł bowiem tylko w pewnym stopniu korzystać ze wzrostu aktywizacji zawodowej kobiet oraz zatrudnienia pracowników z innych krajów socjalistycznych. W rezultacie poczynionych poszukiwań pracowało w NRD od połowy lat sześćdziesiątych do r. 1972 ogółem około 40—50 tys. cudzoziemców, głównie obywateli krajów socjalistycznych.[9] W warunkach, gdy z powodu podjętych uprzednio inwestycji ekstensywnych na początku drugiej połowy lat sześćdziesiątych istniały olbrzymie dysproporcje między zasobami siły roboczej a potrzebami przemysłu w zakresie zatrudnienia, szacowane na około 500—600 tys. wolnych miejsc pracy [10], deficyt siły roboczej był nadal dotkliwy. W tej sytuacji czynnikiem wzrostu produkcji mogła być jedynie wydajność pracy.

W warunkach niemożności wykorzystania ilościowego wzrostu zatrudnienia jako czynnika wzrostu produkcji szczególnego znaczenia nabrał problem racjonalnego gospodarowania siłą roboczą. Położenie nacisku, jak dalej wykażemy, na rozwój wielu gałęzi nowoczesnych wymagało zwłaszcza pewnej swobody manewru pracą żywą, co było możliwe przy założeniu istnienia jakiejś rezerwy siły roboczej. Ponieważ gospodarka NRD taką rezerwą nie dysponowała, każde wygospodarowanie rąk do pracy dla potrzeb rozwoju jednych gałęzi wymagało redukcji zatrudnienia w innych.[11] Redukcja ta dotyczyła gałęzi bardziej tradycyjnych, tj. przemysłu

---

[9] *„Neues Deutschland"*, Berlin (Ost) z dn. 23.11.1972 r.

[10] M. Mehnert: *Zu Problemen des Zusammenwirkens der Wachstumsfaktoren* [w:] *Faktoren und Kriterien der intensiv erweiterten Reproduktion im Sozialismus*, Verl. „Akademie", Berlin 1972, s. 130.

[11] T. Derlatka: *Polska—NRD*, PWE, Warszawa 1973, s. 35, 36.

energii i paliw, przemysłu włókienniczego oraz przemysłu lekkiego i oznaczała wzrost zatrudnienia w gałęziach nowoczesnych, powodując, że zmiany strukturalne stawały się coraz bardziej samodzielnym czynnikiem wzrostu produkcji. Pozytywne przekształcenia dokonywały się nadal w strukturze kwalifikacji zatrudnionych w przemyśle. O ile bowiem w r. 1965 na 1000 zatrudnionych przypadało 10,4 osób z wykształceniem wyższym i 42,3 osób z wykształceniem średnim zawodowym, to w omawianym pięcioleciu wskaźniki te znacznie wzrosły i w r. 1970 wynosiły one odpowiednio — 15,6 oraz 56,5 osób.

Obniżenie rosnących poprzednio kosztów wzrostu produkcji wymagało obecnie podniesienia jakości wykorzystania podstawowych czynników wzrostu, a zwłaszcza przejścia do racjonalnej gospodarki inwestycyjnej. Nie chodziło tu jednak o zamrożenie przyrostu tego czynnika w ogóle, lecz o to, by wykorzystać go bardziej efektywnie niż potrafiono to zrobić dotychczas. Wzrostu nakładów inwestycyjnych wymagał przede wszystkim niedostatek siły roboczej, stąd też podejmowane inwestycje — służące podniesieniu stopnia mechanizacji i automatyzacji produkcji — miały być nakierowane na oszczędności pracy żywej i wypełniać w ten sposób lukę między zapotrzebowaniem przemysłu na siłę roboczą a możliwościami jego pokrycia. Bez zwiększenia inwestycji byłaby również niemożliwa realizacja strategii unowocześnienia struktury produkcji przemysłowej, wynikająca z potrzeb dostosowania struktury produkcji do wymogów postępu technicznego oraz rozszerzającego się rynku. Strategia drugiej połowy lat sześćdziesiątych zakładała bowiem szybki rozwój nowoczesnej gałęzi i branż, które miały zapewnić przemysłowi NRD wysoką pozycję w międzynarodowym podziale pracy. Oznaczała ona faktycznie przejście do realizacji zasady selektywnego rozwoju jako drogi do uzyskania nowoczesnej struktury produkcji przemysłowej.

„Kurs na nowoczesność" znalazł wyraz w podziale funduszu inwestycyjnego, gdyż gros nakładów przeznaczono na rozwój przemysłów: chemicznego, budowy maszyn i pojazdów oraz elektrotechnicznego i elektronicznego, preferując w tych gałęziach rozwój branż o najwyższym stopniu przetwórstwa. Łączny udział wymienionych gałęzi w nakładach inwestycyjnych ogółem wynosił w całym pięcioleciu 1966—1970 ponad 40%. Zmiana preferencji inwestycyjnych dokonała się kosztem zmniejszenia inwestycji głównie w przemyśle energii i paliw oraz w przemyśle metalurgicznym. Należy zatem stwierdzić, że o ile w początkach lat sześćdziesiątych fundusz inwestycyjny w przemyśle dzielony był jeszcze zgodnie z programem przezwyciężania istniejących dysproporcji, o tyle obecnie jego rozdział został wyraźnie podporządkowany zadaniom związanym ze zmianami dokonującymi się pod wpływem rewolucji naukowo-technicznej.

Proces inwestowania zdeterminowany wymienionymi przyczynami rozpoczął się faktycznie już w latach 1964/65, a następnie w latach 1969/70 ponownie nasilił się. Próba racjonalizacji gospodarki inwestycyjnej nie znalazła jednak swego odbicia w kształtowaniu się technicznej struktury inwestycji. Techniczna struktura inwestycji w porównaniu z pierwszą połową lat sześćdziesiątych uległa pewnemu pogorszeniu; udział inwestycji budowlanych w ogólnej sumie nakładów inwestycyjnych w przemyśle wzrósł bowiem z 30,1% w r. 1965 do 30,7% w r. 1970, natomiast udział inwestycji wyposażeniowych zmniejszył się odpowiednio z 62,9% do 60,7%. Należy jednak dodać, że jeżeli w poprzednim pięcioleciu koncentrowano się głównie na oddawaniu do eksploatacji inwestycji podjętych wcześniej, to obecnie rozpoczęto w przemyśle nowy front inwestycyjny, co wpływało ujemnie na kształtowanie się technicznej struktury inwestycji. NRD na przełomie lat 60-tych i 70-tych miała pomimo to najwyższy wśród krajów RWPG udział inwestycji wyposażeniowych w technicznej strukturze nakładów inwestycyjnych w przemyśle.[12] Wzrost produkcji przemysłowej w latach 1966—1970 dokonywał się ponadto przy stosunkowo dużym wysiłku inwestycyjnym. Miał on swoje przyczyny w tym, że konieczność zmiany struktury produkcji na bardziej nowoczesną, wymagającą często tworzenia od podstaw — poprzez budowę nowych zakładów — wielu branż przemysłowych, była niewątpliwie kapitałochłonnym sposobem osiągania przyrostu zdolności produkcyjnych. Należy tu jednak dodać, że nowoczesne inwestycje podjęte w latach 1969/1970 dały pełne efekty dopiero w latach siedemdziesiątych.

Prowadzone w drugiej połowie lat sześćdziesiątych działania spowodowały, że w przemyśle NRD obserwuje się pewne symptomy stabilizacji procesów rozwoju. Występująca poprzednio spadkowa tendencja tempa wzrostu produkcji uległa wyraźnemu zahamowaniu, w wyniku czego osiągnęło ono bardziej wyrównany poziom, wynoszący 6—7% rocznie. Zasadnicza poprawa w porównaniu z okresem poprzednim dotyczyła kształtowania się materiałochłonności produkcji. W rezultacie uległa wyraźnemu polepszeniu relacja wzrostu nakładów inwestycyjnych w stosunku do produkcji czystej. Pozytywny wpływ na kształtowanie się materiałochłonności produkcji miały niewątpliwie dokonujące się zmiany strukturalne. Już bowiem po r. 1964 dał się zaobserwować wzrost w ogólnej produkcji przemysłowej udziału przemysłów o tendencji do spadającej materiałochłonności, do których należały gałęzie preferowane przez inwestycje, tj. przemysł chemiczny, budowy maszyn i pojazdów oraz niektóre

---

[12] Por. J. Rutkowski: *NRD — rola inwestycji w rozwoju gospodarczym*, „Życie Gospodarcze", 1972, nr 40.

branże przemysłu elektrotechnicznego.[13] Korzystnej zmianie uległa również struktura produkcji z punktu widzenia jej przeznaczenia na cele konsumpcji i akumulacji, gdyż znaczny odsetek produkcji został przyporządkowany kompleksowi konsumpcji np. w r. 1968 wynosił on — 99,7% produkcji przemysłu spożywczego, 89,6% produkcji przemysłu lekkiego, 81,8% produkcji przemysłu chemicznego, 79,4% produkcji przemysłu paliwowo-energetycznego.[14] Gros produkcji trafiało zatem na bardzo wymagający pod względem jakości i nowoczesności rynek konsumpcyjny.

Strategia rozwoju przemysłu realizowana w latach 1966—1970 posiadała zatem znacznie więcej cech pozytywnych niż strategia pierwszej połowy lat sześćdziesiątych. Intensyfikacja wzrostu produkcji w odniesieniu do czynnika inwestycyjnego — jak się wydaje — miała jednak nadal w pewnym stopniu charakter raczej deklaratywny, aniżeli była gospodarczą rzeczywistością. Strategia ta, którą można określić jako próbę włączenia przemysłu NRD do uczestnictwa szerokim frontem w światowym postępie technicznym, doprowadziła ponadto do wystąpienia wielu niepożądanych zjawisk. Na zasadzie inercji utrzymywała się nadal skłonność do nadmiernej wszechstronności rozwoju preferowanych gałęzi. Na początku lat siedemdziesiątych — wskutek realizacji omawianego tu etapu strategii — wytwarzano np. 83% światowego asortymentu wyrobów przetwórstwa metalowego, gdy dla porównania w Japonii wskaźnik ten wynosił 15%.[15] Unowocześnianie struktury produkcji przemysłowej odbywało się ponadto przy niewielkim uwzględnieniu procesów integracji zachodzących w ramach RWPG, co nie sprzyjało rozwojowi międzynarodowej specjalizacji i kooperacji, oddziałując tym samym ujemnie na dynamikę wzrostu produkcji branż wytwarzających na eksport. U podstaw tych negatywnych zjawisk leżał fakt niesłusznego stosowania zasad selekcji w wyborze struktury gałęziowej produkcji przy braku takiej selekcji w odniesieniu do struktury branżowo-asortymentowej, co było nie do pogodzenia z zasadą kompleksowości rozwoju. Dokonujące się zmiany w strukturze branżowo-asortymentowej były niewystarczające w stosunku do skali przeobrażeń w strukturze gałęziowej. Przy braku pełnej specjalizacji branżowo-asortymentowej, NRD, jako kraj mały, nie powinna była rozwijać wszechstronnie gałęzi nowoczesnych, zaniedbując równocześnie gałęzie pozostałe. Na skutek wspomnianych błędów w koncepcji rozwoju oraz dodatkowo braków w praktycznej działalności ujaw-

---

[13] G. Schmidt, A. Bensch: *Intensiv erweiterte Reproduktion in der DDR*, Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller Universität, Jena 1973, s. 134.

[14] G. Knobloch: *Bedürfnissbefriedigung, Produktionsstruktur, Grundproportionen*, Verl. „Akademie", Berlin 1974, s. 27, 28.

[15] L. Rouscik, K. Oberländer: *Langfristige Erzeugnis-, Sortiments- und Produktionsentwicklung*, Verl. „Die Wirtschaft", Berlin 1975, s. 48.

niły się ostro nieprawidłowości w rozwoju przemysłu. W szczególności relatywny niedorozwój przemysłu dostawczego stał się źródłem trudności i napięć w zaopatrzeniu materiałowym. Równocześnie produkcja branż wytwarzających na rynek wewnętrzny nie odpowiadała nadal w pełni strukturze zapotrzebowania społecznego. Społeczeństwo NRD pod koniec lat sześćdziesiątych osiągnęło lub nawet w niektórych grupach towarów przekroczyło poziom konsumpcji krajów kapitalistycznych, zgłaszało bowiem popyt na wyroby nowoczesne i o wysokiej jakości.

Dalsza intensyfikacja wzrostu produkcji przemysłowej stała się głównym celem strategii lat siedemdziesiątych. Strategia ta zakładała, że cel taki będzie realizowany poprzez racjonalizację działań na wszystkich odcinkach działalności gospodarczej oraz wykluczała deklaratywny charakter jakichkolwiek decyzji strategicznych. Zachodziła zwłaszcza potrzeba ograniczenia inwestycji jako środka do przezwyciężania wielu trudności gospodarczych. Wzrost nakładów inwestycyjnych w przemyśle w ostatnim okresie wpływał bowiem w decydujący sposób na zwiększenie się stopy akumulacji, która coraz bardziej obciążała społeczeństwo. O ile w r. 1965 stopa akumulacji wynosiła 19,9%, to w r. 1970 ukształtowała się na poziomie 24,0%, osiągając najwyższy pułap w dotychczasowej historii istnienia Republiki. Równocześnie, pomimo poczynionych w latach sześćdziesiątych wysiłków na rzecz pozyskania wolnych rąk do pracy, deficyt siły roboczej był nadal dotkliwy. Stąd potrzeba zmniejszenia rozpiętości nożyc między zapotrzebowaniem na siłę roboczą a możliwościami jego pokrycia była ciągle problemem aktualnym. Sytuacja w tym zakresie uległa pewnej poprawie, gdy w początkach lat siedemdziesiątych zaczynały już wchodzić w wiek produkcyjny bardziej liczne roczniki powojenne. Należało ponadto przyspieszyć ponownie dynamikę wzrostu produkcji gałęzi i branż wytwarzających podstawowe surowce i materiały oraz nadać jeszcze większą rangę gałęziom i branżom produkującym dobra konsumpcyjne. Równocześnie wskutek rosnących powiązań w ramach RWPG zachodziła konieczność rozpoczęcia poszukiwań w zakresie możliwości specjalizacji i kooperacji z krajami członkowskimi. Rozwiązanie powyższych problemów legło u podstaw formułowania głównych założeń strategii rozwoju przemysłu w latach siedemdziesiątych. W rezultacie podjętych działań efekty sformułowanych w strategii postulatów stały się szybko widoczne.

Tempo inwestowania w przemyśle zostało wyraźnie ograniczone, zwłaszcza w pierwszym pięcioleciu lat siedemdziesiątych, zaś w latach 1974/1975 wystąpił nawet absolutny spadek nakładów inwestycyjnych. Równocześnie czynnik inwestycyjny został objęty intensywnym gospodarowaniem. Nakłady inwestycyjne służyły w coraz większym stopniu rekonstrukcji obiektów już istniejących, aniżeli budowie zakładów no-

wych. Początek wymienionych lat charakteryzował się ponadto istotnymi zmianami w strukturze nakładów inwestycyjnych. Akcent inwestycyjny przesunięty został głównie na rozbudowę przemysłu energii i paliw oraz metalurgicznego, gdyż bez dodatkowych inwestycji w tych przemysłach nie można było rozwiązać uciążliwych dysproporcji. Zmiana struktury nakładów inwestycyjnych dokonała się ponadto na korzyść gałęzi wytwarzających bezpośrednio na potrzeby rynku konsumpcyjnego, tj. przemysłu lekkiego, włókienniczego oraz spożywczego. Powyższe przesunięcia w strukturze inwestycji na korzyść wymienionych gałęzi nastąpiły kosztem zmniejszenia udziału gałęzi preferowanych pod koniec lat sześćdziesiątych, tj. przemysłu chemicznego, elektrotechnicznego i elektronicznego oraz przemysłu budowy maszyn i pojazdów. W gałęziach tych na skutek konsekwentnego stosowania zasad selekcji przemysł musiał jednak zrezygnować z rozwijania wielu branż i produkcji wyrobów w warunkach samowystarczalności, a zwolnione w ten sposób moce produkcyjne wykorzystać bardziej racjonalnie w produkcji kooperacyjnej i eksportowej.

Wzrost zatrudnienia w przemyśle NRD w latach siedemdziesiątych był nadal minimalny; 4-procentowe uchwytne statystycznie tempo wzrostu zatrudnienia, osiągnięte w r. 1972 i wynoszące 102,0 tys. osób, wynikało tylko ze zmian organizacyjnych, które polegały na włączeniu niektórych zakładów rzemiosła do przemysłu uspołecznionego. Wystąpiła natomiast dalsza poprawa we wzroście kwalifikacji zatrudnionych w przemyśle. W 1975 r. na 1000 osób pracujących w przemyśle przypadało już 27,9 osób z wykształceniem wyższym oraz 71,0 osób z wykształceniem średnim zawodowym, a w r. 1978 wskaźnik ten wynosił odpowiednio 34,3 i 78,7 osób.

Ograniczenia po stronie inwestycji i zatrudnienia nie doprowadziły do zwolnienia dynamiki wzrostu produkcji. Tempo wzrostu produkcji przemysłowej wynoszące 6—7% rocznie było bowiem bardzo równomierne i kształtowało się na poziomie lat poprzednich. Zmiana struktury nakładów inwestycyjnych w kierunku wzrostu udziału gałęzi bazowych nie wpłynęła również na zahamowanie tempa wzrostu produkcji gałęzi nowoczesnych, które rozwijały się nadal na bazie inwestycji podjętych w latach 1969/1970. Z punktu widzenia kształtowania się struktury branżowo-asortymentowej lata siedemdziesiąte stanowiły interesującą fazę rozwoju, uwarunkowaną rosnącymi powiązaniami z krajami socjalistycznymi oraz tendencjami w światowym postępie technicznym. Rozpoczęto lub przyspieszono produkcję takich nowoczesnych wyrobów, jak: maszyny do obróbki tworzyw sztucznych, maszyny do wytwarzania włókien chemicznych, maszyny do przetwarzania danych, półprzewodniki, nowe rodzaje tworzyw sztucznych, oraz poszukiwano nowych źródeł energii

do energii atomowej włącznie. Reasumując, należy stwierdzić, że strategia rozwoju przemysłu w latach siedemdziesiątych charakteryzowała się wieloma cechami właściwymi dla strategii intensywnej.

W celu podsumowania przeprowadzonej dotychczas analizy realizacji strategii rozwoju przemysłu dokonamy zestawienia zmian podstawowych wielkości ekonomicznych.

Kształtowanie się podstawowych wielkości ekonomicznych w przemyśle NRD w latach 1961—1978

Basic economic factors in the industry of German Democratic Republic in 1961—1978

Lata	Średnioroczne tempo wzrostu (w procentach)					Udział we wzroście produkcji czystej (%)		Przyrost inwestycji na 1% przyrostu produkcji czystej	Stosunek tempa wzrostu produkcji czystej do tempa wzrostu produkcji globalnej
	produkcji globalnej	produkcji czystej	zatrudnienia	wydajności pracy[a]	inwestycji	zatrudnienia	wydajności pracy		
1961—1965	5,9	4,6	0,2	4,4	7,3	4,3	95,7	1,59	0,78
1966—1970	6,4	5,9	0,4	5,5	8,7	6,8	93,2	1,47	0,92
1971—1975	6,8	6,1	1,2	4,9	7,5	19,7	80,3	0,57	0,90
1976—1978	6,4	6,6	0,8	5,8	7,2	12,1	87,9	1,09	1,03

[a] Wydajność pracy mierzona wielkością produkcji czystej.

Źródło: Obliczono i zestawiono na podstawie: *Statistisches Jahrbuch der DDR 1976*, Staatsverl., Berlin 1976, s. 16, 17, 36, 41, 44, 108 oraz *Statistisches Taschenbuch der DDR 1979*, Staatsverl., Berlin 1979, s. 24, 28, 32, 41.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że w rezultacie realizowanej strategii rozwoju wystąpiła w przemyśle korzystna tendencja kształtowania się dynamiki wzrostu produkcji, zwłaszcza w odniesieniu do produkcji czystej. Wzrost produkcji przemysłowej, szczególnie w początkach lat sześćdziesiątych, osiągano jednak przy znacznych nakładach inwestycyjnych i materiałowych, co wyrażało się w istnieniu dużych rozpiętości między kształtowaniem się tempa wzrostu produkcji czystej z jednej strony a dynamiką wzrostu nakładów inwestycyjnych i produkcji globalnej z drugiej strony. W miarę intensyfikacji procesów wzrostu różnice te ulegały jednak zmniejszeniu. Wzrost produkcji przemysłowej w całym analizowanym okresie odbywał się przy niemalże zerowym tempie wzrostu zatrudnienia; abstrahujemy tu od pewnego wzrostu zatrudnienia w latach 1971—1975, wynikającego ze wspomnianych już wcześniej zmian organizacyjnych. Tempo wzrostu wydajności pracy kształtowało się na poziomie wyraźnie zbliżonym do tempa wzrostu produkcji, przy czym była ona dominującym czynnikiem, determinującym dynamikę wzrostu

produkcji. Nakłady inwestycyjne, ze względu na deficyt siły roboczej, nie powodowały przyrostu zatrudnienia. Poza początkiem lat sześćdziesiątych, kiedy w odniesieniu do inwestycji obowiązywały jeszcze założenia strategii ekstensywnego rozwoju, służyły one wzrostowi wydajności pracy. Pod wpływem określonych preferencji inwestycyjnych struktura produkcji przemysłowej zmieniała się na korzyść gałęzi nowoczesnych. Łączny udział tych gałęzi, jak: przemysł chemiczny, przemysł budowy maszyn i pojazdów oraz przemysł elektrotechniczny i elektroniczny w produkcji przemysłowej ogółem wynosił bowiem: w r. 1960 — 38%, w r. 1965 — 42%, w r. 1970 — 45%, w r. 1975 — 47% oraz w r. 1977 — 47% i należał do najwyższych w porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi.

Podjęta analiza założeń i realizacji strategii intensywnego rozwoju przemysłu wskazuje, że w warunkach gospodarki NRD stała się ona obiektywną koniecznością. Pomimo że niektóre zmiany, zwłaszcza w początkach lat 60-tych, miały charakter wyraźnie ekstensywny, lata następne stanowiły w rozwoju przemysłu okres bardziej zharmonizowany, o wyraźnej przewadze cech intensywnych. Realizację tej strategii należy ocenić pozytywnie, chociaż — ze względu na specyficzne warunki rozwoju w NRD — nie była ona łatwa i stwarzała liczne i trudne do rozwiązania problemy.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам факторов выбора и стратегии интенсивного промышленного развития в ГДР. Основные направления, черты и характер происходящих изменений позволяют, по мнению автора, в промышленном развитии ГДР выделить два основных этапа развития и отвечающие им типы стратегии: первый этап и соответствующая ему стратегия экстенсивного развития и второй этап и отвечающая ему стратегия интенсивного развития. Осуществление этой стратегии началось в середине 60-х годов.

Стратегию интенсивного развития по-прежнему определяли объективные факторы, связанные со Второй мировой войной и разделом Германии — катастрофическая демографическая ситуация, внутренне противоречивая структура промышленности, разрыв традиционных экономических контактов ГДР с западными частями Германии и последствия проводимой в 50-е годы стратегии экстенсивного развития. После этого автор переходит к анализу формирования следующих основных экономических величин в промышленности: валовая продукция, занятость, производительность труда и материалоемкость. Проведенный анализ этих величин, несмотря на некоторые отрицательные изменения, дает основания для определения стратегии промышленного развития ГДР, особенно в 70-е годы, как стратегии интенсивной.

SUMMARY

In the paper the author deals with the problems of the factors which determine the selection and realization of the strategy of intensive industrial development in German Democratic Republic. In view of the main directions, characteristics, and nature of changes taking place there, in the opinion of the author one may distinguish two main stages in the industrial development in German Democratic Republic and two corresponding types of strategy, namely, the first stage characterized by its distinct strategy of existensive development, and the second stage with its corresponding strategy of intensive development. The realization of the second type of strategy began in the middle of the 'sixties.

The strategy of intensive development was still determined by objective factors connected with World War II and the division of Germany, that is, the catastrophic demographic situation, internally inconsistent structure of industry, and the breaking of the traditional economic contacts between German Democratic Republic and the Western regions of Germany, as well as the consequences of the strategy of extensive development which was being realized in the 'fifties. After a discussion of these factors, the author carries out an analysis of the basic industrial indices, such as, total output, net output, employment, efficiency, and material consumption. In spite of some changes of negative character, the analysis of these indices and their course yields results which justify the term "intensive strategy" to be applied to the strategy of industrial development of German Democratic Republic, particularly in the 'seventies.